

Freund Vilmos munkássága a Fővárosi Középítési Bizottmányban

A 175 éve született építész életművének egy máig nem kutatott fejezete

Jeney András

művészettörténész, történész, abszolvált PhD-hallgató. ELTE, Művészettörténet doktori program. E-mail: bruegelfan.bp@gmail.com

EREDETI KÖZLEMÉNY

Beérkezett: 2020. december 11. • Elfogadva: 2021. június 15.

Online First megjelenése: 2021. augusztus 20.

© 2021 A Szerző

ÖSSZEFOGLALÓ

Freund Vilmos (1846–1920), Gottfried Semper tanítványa a dualizmus korabeli Budapest egyik igen termékeny építőművésze volt. Több mint félszáz épületet alkotott a fővárosban. Főleg olasz neoreneszánsz stílusban tervezte meg épületeit. 1900 után már szinte egyáltalán nem alkotott építészként. Építési tapasztalata megszerzését követően, 1891 körül egyre aktívabb szakmapolitikai tevékenységbe kezdett. Tanulmányunk ismerteti a Fővárosi Középítési Bizottmány szerepét, majd Freund itt végzett munkáját mutatja be, beszédeknek nagyrészt az egykorú *Fővárosi Közlöny*ben megjelent szó szerinti rögzítése alapján. Először a gyakorlati, technológiai ügyek terén tett felszólalásait ismertetjük. Itt többek között kiviláglik Freund útburkolatokkal kapcsolatos komoly tudása, és az, hogy figyelemmel kísérte azon útvonalak állapotát, ahol általa tervezett paloták álltak. Ezt követik a más építészek plánumaival és épületeivel kapcsolatos megszólalásai. A vele egykorú vagy nála fiatalabb alkotók műveivel kapcsolatos javaslatait, illetve véleményét ismerhetjük meg. Végül pedig a „legizgalmasabb” témát, a városrendezés terén elhangzott hozzászólásait tárgyaljuk. Meglepő, hogy néhány, városképileg igen meghatározó épület létrejöttében vagy megépült formájuknak kialakításában is szerepe volt. Például az új tözsdepalota kezdeményezését és Szabadság térre helyezését két másik építész (Hauszmann Alajos és Quittner Zsigmond) mellett ő kezdeményezte. A piaristák Duna-korzón álló épületének megjelenésére is hatással volt. Freund az igen jelentős építészeti életművén kívül a szakmapolitikai tevékenységével is figyelemre méltót alkotott Budapesten.

KULCSSZAVAK

Freund Vilmos, Andrásy út, Erzsébet sugárút, Fővárosi Középítési Bizottmány, Gellérthegy, historizmus, Központi Városháza, Szent István-bazilika, Tözsdepalota, templomeltolás

Freund Vilmos (1846–1920) a Zürichi Műegyetemen Gottfried Semper tanítványaként szerzett műépítész diplomát (1. ábra). A 175 éve Pakson született Freund a Monarchia korabeli Budapest¹ egyik igen meghatározó alkotója volt. 1870 körül születtek az első művei, és a századfordulóig aktív építési tevékenységet folytatott. Fővárosszerte emelt különböző funkciójú (például palotabérházak, bérpaloták, villák, oktatási épületek, kórházak, gyógyfürdő, kaszinó), művészi-leg kvalitásos épületeket. Bő három évtizedes építési működése folytán összesen több mint félszáz elegáns házat köszönhet neki Budapest. A korszellemnek megfelelően művei főleg az olasz reneszánsz építészeti világát idézték. Az Andrássy út egyik legproduktívabb építészete volt, itteni főbb művei például Wahrmann Mór palotabérháza (1882–1884) és Sváb Sándor palotabérháza (1885). A Nagykörúton is tervezett: például a Körúti fürdőt (1886–1898). További kiemelkedő művei például az Izraelita Siketnémák Országos Intézete (1877), a Pesti Izraelita Hitközség Szabolcs utcai kórháza (1888–1889). Később kisebb számban neobarokk stílusban is alkotott, ezen művek egyike a Lipótvárosi Kaszinó (1893–1895) és a Magyar Kereskedelmi Részvénytár-

1. ábra. Freund Vilmos a zugligeti nyaralója kertjében, 1916 (Ferkai András gyűjteményéből)

¹ Csak egy, akkoriban vidékinek számító helyre szóló terve jutott el a megvalósulásig: az Adria palota Fiumében (1894–1896).

saság bank- és lakóháza (1895–1896, elpusztult). Továbbá két, részben szecessziós épület is fűződik a nevéhez: a Kozma utcai izraelita temető szertartási épülete (1894–1895) és Freund Adolf villája (1899–1900). Több fontos középület tervpályázatán indult, ezek közül kiemelendő az 1883-as Parlament-pályázat, ahol Schickedanz Alberttel társulva a megosztott második helyet érték el, irigylésre méltóan fiatalon: csupán 37 évesek voltak. Freund művein felfedezhetők kissé korábbi, külföldi historizáló épületek (például mestere, Semper műveinek) stílushatásai, és olasz reneszánsz stíluskapcsolatok is feltűnnek. Főleg a pénzarisztokrácia számára tervezte épületeit. Megjegyzendő, hogy kiemelkedő építőművészi működése mellett építészeti hivatali tevékenységet is folytatott több más építész kollégájához hasonlóan. E munkássága 1891 körül lett hangsúlyosabb, 1900 után pedig majdnem teljesen megszűnt tervezői tevékenysége, helyette a szakmapolitikai feladataira fókuszált, ekkorra már nagy hírnevet szerzett építészként.²

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követő gazdasági fellendülés megszabású budapesti városfejlesztést tett lehetővé. A városrendezés levezénylését végző fő hatóság a Fővárosi Közmunkák Tanácsa lett, amit Andrassy Gyula miniszterelnök 1870-ben londoni mintára hozott létre. Freundot a Közmunkák Tanácsa 1905-ben választotta tagjául.³ Hozzátesszük, további hivatalok is működtek, melyeknek szintén tagja volt. 1871-ben a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagja lett.⁴ A Középitési Hetes Albizottmányba 1880-ban került be.⁵ 1877-ben választották be a Fővárosi Középitési Bizottmányba.⁶ Az alábbi tanulmány Freund Fővárosi Középitési Bizottmányban folytatott tevékenységének lényegesebb mozzanatait mutatja be. A bizottmány üléseinek jegyzőkönyvei nem maradtak fenn Budapest Főváros Levéltárában, azonban a *Fővárosi Középitési Bizottmány* szó szerint rögzítve közölte az elhangzott vitákat.

A városrendezési munkálatok alapjául a Közmunkák Tanácsának 1871-es tervpályázata szolgált, melynek nyertese Lechner Lajos volt. Ez alapján korszakunkban széles közlekedési főútvonalakat nyitottak Budapest-szerte. A városmag és a Városliget méltó összeköttetésére a szűk, zsúfolt, piszkos és a járdán folyó, fertőző szennyvíz által „sújtott” Király utca kiváltásaként épült meg a reprezentatív Andrassy út 1872 és 1885 között (2. ábra).

Ez volt a korszak legnagyobb városrendezési vállalkozása. E sugárút párizsi mintára, Andrassy miniszterelnök kezdeményezésére épült meg. A kiépítését az 1873-as nemzetközi gazdasági válság sem tudta megakadályozni. Freund e sugárút kiépítésekor aktívan még nem folytatott hivatalnoki tevékenységet. Azonban építőművészként sokat tevékenykedett itt: az útvonalon az 1870-es, de főleg az 1880-as években 11 palotát alkotott meg. Így ő volt Feszty Adolf mellett e sugárút legtermékenyebb építész. Freund bizottsági tagként a későbbiekben is foglalkozott e sugárúttal: a fakockás útburkolat cseréje ügyében többször is felszólalt a Középitési Bizottságban, mint azt az alábbiakban látni fogjuk.

A dualizmus korában terveztek egy erzsébetvárosi sugárutat is. Kezdetben szóba került a Wesselényi utca sugárúttá alakítása is.⁷ 1908-ban kimondta a Székesfőváros az új Erzsébet sugárút kiépítésének szükségességét. Felmerült a Központi Városházává vált Invalidus kaszárnya lebontása és az új sugárút mentén való elhelyezése, illetve hogy a Központi Városháza telkén új

² Jeney 2018. 10–35.

³ Siklóssy 1931. 548.

⁴ *MMÉEK* 5 (1871) 10–11. 449.

⁵ *ÉPIP* 4 (1880) 3. (január 18.) 19.

⁶ *Magyarország tisztí cím- és névtára* 7. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest 1888. 196.

⁷ Siklóssy 1931. 289.

2. ábra. Az egyik, Freund Vilmos tervezte Andrassy úti palota: Sváb Sándor palotabérháza, Andrassy út 21. (Ferkai András gyűjteményéből)

Városházát építsenek, és a Károly körüti homlokzatára merőlegesen vezetne az új útvonal.⁸ Freund ennek kapcsán is elmondta véleményét, mint látni fogjuk. Azonban csak a két világháború között indult meg az útvonal kiépítése, és csak töredékesen valósult meg.

Nagyszabású, korabeli városrendezési akciónak számított a Nagykörút kiépítése is. 1872-ben kezdődtek a bontási-építési munkálatok, de az 1873-as gazdasági világválság miatt – szemben az Andrassy úttal – későbbre halasztódott a kivitelezése. Az 1880-as évek elején vettek az itteni építkezések újabb lendületet, és teljesen 1906-ra készült el. Freundnak e projekttel kapcsolatos hozzászólásairól nem tudunk, de építészként három házat alkotott itt meg az 1880-as évek második felében, illetve az 1890-es években.

A korszak egy másik kiemelkedő városrendezési munkálata volt a Szabadság tér kialakítása. Az Újépület hatalmas méretű, egyhangú megjelenésű, ráadásul politikai okokból rossz emlékű kaszárnya-börtön monstrumának megvétele és bontása már régóta napirenden volt. Már az 1871-es városszabályozási terv is foglalkozott vele, helyének csaknem teljes beépítését tűzte ki

⁸ Siklóssy 1931. 292.

célul. Lechner Lajos szerint ez az épület volt Pest terjeszkedésének akadálya, ami mögött már csak ugar, és szénlerakódóhely volt található, és ahol senki nem akart építkezni. Azonban a politikusok töprengő hozzáállása miatt csak akkor kezdtek el komolyabban foglalkozni a problémával, mikor már javában épült a Parlament, sőt attól még északabbra a Lipót körút is.⁹ Egy 1894-es törvénycikk rendelkezett az Újépület bontásáról, és az 1897-ben történt meg.¹⁰ Hosszas viták közepette jelentek meg különböző tervváltozatok a beépítés mikéntjéről. 1898-ban Palóczy Antal terve alapján valósult meg a tér végleges elrendezése.¹¹ Mint azt látni fogjuk, Freund felszólalt a tér rendezésének ügyében, és a Tőzsdepalota itteni elhelyezésében is szerepe volt.

Az Erzsébet híd építésének szükségessége az 1880-as évek elején vetődött fel. A Kerepesi (ma Rákóczi) út Dunáig való meghosszabbítása, valamint a forgalom túlpartra való átvezetése céljából volt szükség e hídra. A Közmunkák Tanácsa a Ferenc József híd felépítését fontosabbnak tartotta, így az Erzsébet híd csak 1897-ben kezdett épülni. A pontos helyéről különböző elgondolások merültek fel: a végső kijelöléstől északabbra és délebbre is születtek elképzelések. Mindenképp bontások váltak szükségessé a Városháza és a plébánia épület esetében, illetve a templom odébb tolásának gondolata is felvetődött. Tehát nem egyszerűen hidépítés zajlott, hanem az ősi Pest hídközei részének szabályozása. A környék rendezéséről és a templom odébb tolásáról hosszas viták zajlottak, melyeknek egyik meghatározó szereplője volt Freund Vilmos.

Az 1873-as városeejesítés előtt már működtek külön pesti és budai középítési bizottságok. Egy 1870. januári szaksajtóban megjelent cikk szerint komoly szakemberek mellett kezdetben sok nem szakmabeli tag is tevékenykedett a középítési bizottságokban, például kocsmáros, fazekas, fűszer- és búzakereskedő is.¹² A Fővárosi Középítési Bizottmány Budapest törvényhatóságán belül jött létre az egyesült főváros születése után 1873. november 24-én. A fővárosi önkormányzat egyik bizottságaként működött.

A Fővárosi Tanács, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a Középítési Bizottmány javaslata képezte az építési engedély kiadásának előfeltételét.¹³ Pontosabban szólva, építési engedélyezéskor az elsőfokú hatóságot a Fővárosi Tanács, a másodfokút a Közmunkák Tanácsa gyakorolta, míg a főváros Középítési Bizottmánya – mint a tanács közege – részben a benyújtott építési terveket vizsgálta meg, valamint helyszíni eljárásokban segédkezett. A törvény némileg korlátozni kívánta a Fővárosi Tanács befolyását, ezért úgy rendelkezett, hogy azokban az esetekben, amikor a Középítési Bizottmány és a Fővárosi Tanács között véleményeltérés forog fenn, a döntést a Közmunkák Tanácsa hozza meg.¹⁴

A Fővárosi Középítési Bizottmány elnöke az egyik alpolgármester volt,¹⁵ alelnökei a köz- és magánépítési ügyosztályok vezetői voltak. Tagja lett a főmérnök, a tisztí főorvos, a tisztí főügyész és a fővárosi bizottság kebeléből választott 40 tag.¹⁶ A fejlesztések kezdeményezése, a fejlesztési elképzelések, javaslatok és költségvetések elkészítése, valamint a végrehajtás ellenőrzése volt a

⁹ Siklóssy 1931. 270–272.

¹⁰ Preisich 2004. 194–196.

¹¹ Siklóssy 1931. 276.

¹² *ÉPIP* (1877) 1. (január 7.) 13.

¹³ Császár 1975. 174.

¹⁴ Horváth 1996. 5.

¹⁵ Freund bizottmányi tevékenysége idején legnagyobb részét, 14 éven át Rózsavölgyi Gyula volt az elnök. *Fővárosi Közlöny* 22 (1911) 99. (12. 29.) 3935.

¹⁶ Szabályrendelet 1890. 82.

bizottmány feladata.¹⁷ Foglalkozott a városi közművek létesítésével: minden csatornázási, világi-tási feladattal, a légszesz- és vízvezetéki ügyekkel, valamint a vasúti, kisajátítási, szabályozási, felosztási, középítési feladatokkal és a középítési rendszabályok kiadásával.¹⁸ Továbbá foglalkozott a bizottmány a Duna-szabályozással, rakpartépítéssel, csatornázással, útkövezéssel, járdaépítéssel, faültetéssel és köztisztasággal.¹⁹

A Középítési Bizottmány nagygyűlése csak középítési ügyeket tárgyalt, mivel a hatásköre oly nagy volt, hogy a rendes ügymenet megakadása nélkül minden ügyet a bizottmány nagyobb ülésein tárgyalni lehetetlen lett volna. Így a Középítési Bizottmányon belül a magánépítkezési ügyek előkészítésére egy a bizottmány által megválasztott Középítési Hetes Albizottmány alakult, melynek tagjai között legalább 4 szakértőnek kellett lennie. A Középítési Bizottmány 7 rendes és 7 póttagot választott be e kis albizottságba, és a gyakorlat szerint a rendes és póttagok egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek.²⁰ Tehát a Középítési Hetes Albizottmány tárgyalta a magánépítési és építésrendőri ügyeket,²¹ és a középítési rendszabályok végrehajtásával is az albizottmány foglalkozott. Pontosabban, a középületek terveinek műszaki elbírálása és az építési és használatbavételi engedélyek kiadása előtti véleményezés, a szomszédos telken építetőknel felmerülő szabálytalanságok ügyének vizsgálata is a feladata volt. Az albizottmány nagyobb számú ügyvel foglalkozott, de tárgyak nem volt oly sokféle, mint a Középítési Bizottság ügyei.²² Elvileg a Középítési Bizottmány elnöki tisztjét is betöltő egyik alpolgármester lett volna a Hetes Albizottmány elnöke is, azonban ez a rendelkezés a gyakorlatban nem érvényesült. Az albizottmány elnöki teendőit maga a tanácsnok végezte.²³ Hozzátesszük, a Középítési Bizottmány négy tagot delegált a Közmunkák Tanácsába, első alkalommal Ybl Miklóst, Wéber Antalt, Naszluhácz Lajost és Varasdy Lipótot.²⁴

Freund Vilmos bemutatásra kerülő, fontosabb bizottmányi felszólalásait három témakörbe csoportosítjuk: az egyszerűbb, gyakorlati ügyektől haladunk pályatársai munkáival kapcsolatos álláspontjain keresztül a legfontosabb csoporthoz, a városrendezési kérdések bemutatásához. Először részben zürichi tanulmányai, részben saját építési gyakorlata során szerzett kiváló műszaki tudását szemléltető ügyeket sorakoztatunk fel, melyek kezdettől végig kísérték bizottsági pályáját. Az 1839-es Építési Rendszabás még nem szólt bele az építési telek beépítettségi százalékának kérdésébe. Később ez egyre fontosabb problémává vált, és Freund felszólalt e kérdésben is. Pályatársai plánumairól alkotott álláspontjait kronologikusan mutatjuk be, ezen építészek közül többen kiemelkedő alkotók voltak. Végül megvizsgáljuk, hogy mennyire vett részt a városrendezésben, és ötletei mennyiben valósultak meg. Az említésre kerülő városrendezési ügyek szinte mindegyikét hosszan elhúzódó viták kísérték, és egy részük csak a Freund halála utáni évtizedekben ért véget, illetve olyan problémákkal is találkozni fogunk, amelyek napjainkig megoldatlanok.

¹⁷ Kozári 1995.

¹⁸ *ÉPIP* (1877) 1. (január 7.) 13.

¹⁹ Középítési 1875. 4–5.

²⁰ *Fővárosi Közlöny* 3 (1892) 17. (február 23.) 6.

²¹ Középítési 1875. 3–4.

²² Uo. 19–20.

²³ Horváth 1996. 7.

²⁴ Középítési 1875. 4.

FREUND VILMOS GYAKORLATI ÜGYEKKEL KAPCSOLATOS TEVÉKENYSÉGE

Elsőként a gyakorlati, műszaki kérdések kerülnek bemutatásra. Freund a hőcsuszamlás elleni biztonsági intézkedések tárgyában nyújtott be indítványt 1891 októberében. Felvetette, hogy új építkezésnél, a hófogó felillesztése az építési rendszabályban lenne előírandó. Ez szerinte három vassodronyból kellene, hogy álljon. Freund úgy tervezte, hogy az új építkezésnél, attika esetén, a hófogó az attikán belül nem lenne kötelező. Azonban az attikán kívül nem eső fedélszékét úgy gondolta megszerkesztendőnek, hogy a szimát kívágnák, ami által a fedélszékre eső hónak az olvadáskor támaszul szolgálna, és így a hőcsuszamlásnak gátat vetne.²⁵ A kutatás nem talált adatot arra vonatkozólag, hogy a bizottság azon kívül, hogy meghallgatta a betérjesztést, továbbra is foglalkozott volna vele.

Freund egy első látásra talán jelentéktelennek tűnő, de az ő kiváló szakmai-technológiai tudásának megfelelő témában is rendszeresen felszólalt. Ez pedig az útburkolatok kérdése volt, mely a Középítési Bizottmány egyik alapvető feladata volt. A bizottmány 1892. február 19-i ülésén Freund Vilmos kiemelte az Erzsébet körút burkolatának rendkívül elhanyagolt állapotát, kérte az elnöklő tanácsnokot, hogy tegye meg a szükséges lépéseket ez ügyben. Az elnök a kérés mint bizottsági figyelmeztetést a tanács elé terjesztette.²⁶ (További információk nem maradt fenn az ügy haladásáról.) Megjegyzendő, már 1888 októbere óta működött az Erzsébet körúton a sok gyógyulni vágyó által látogatott, Freund tervezte, neoreneszánsz stílusú körüti gyógyfürdőnek az épülete. (Erzsébet körút 51–53. Egy évtized múlva Freund hátrafelé megduplázza az épület méretét.) Tehát fokozottan érdekelt volt az ottani úttest javításában.

A Mérnöki Hivatal javaslatára a Lánchíd (ma Clark Ádám) tér tönkrement fakocka burkolatának sürgős cseréje került napirendre 1902-ben a bizottmányban. Freund Vilmos a Kereskedelmi Minisztérium akkoriban még ott állt épületére való tekintettel, zajtalan burkolat mellett foglalt állást, így azt javasolta, hogy a téren faburkolatot alkalmazzanak betonlappal. A bizottmány Freund indítványát elfogadta.²⁷ Hozzátesszük, a faburkolat a lovak patáját kevésbé koptatta. A századforduló éveiben sok budapesti lakos panaszkodott, hogy a Stefánia út gyalogos útjai esős időben sárosak és járhatatlanok. A Mérnöki Hivatal szerint a sárképződést nem lehetett megakadályozni, bármilyen anyaggal szórták is be a járdát. Azt gondolták, a problémán csak úgy lehetne segíteni, ha a Stefánia út gyalogjáróit, a belső szélén keramittéglával burkolnák.²⁸ Freund Vilmos nem fogadta el ezt az előterjesztést, hanem azt javasolta, hogy kőanyagból építsenek talapzatot, azt hengereljék le, és akkor lehet tovább is használni az addig alkalmazott kavicsanyagokat. Quittner Zsigmond műépítész is ellenezte a Hivatal előterjesztését, mert annak elfogadása esetén a szóban forgó terület igen sokat veszítene park jellegéből, tehát pártolta Freund betérjesztését.²⁹ Végül elfogadták Freund azon javaslatát, hogy egyelőre mintegy 50 méter hosszúságban próbálják a gyalogutat zúzott kővel és kavicssal megépíteni.³⁰ Tehát Freund szakmailag progresszívebb megoldása került elfogadásra.

²⁵ *Fővárosi Közlöny* 2 (1891) 80. (október 7.) 2–3.

²⁶ *Fővárosi Közlöny* 3 (1892) 17. (február 23.) 6.

²⁷ *Fővárosi Közlöny* 13 (1902) 23. (március 21.) 411.

²⁸ Ezzel kapcsolatban a Mérnöki Hivatal az Erzsébet tér bizonyos útfelületeinek hasonló burkolását is javasolta. *Fővárosi Közlöny* 15 (1904) 20. (március 8.) 329.

²⁹ Uo.

³⁰ *PH* 26 (1904) 65. (március 5.) 8.

1914 februárjában Freund Vilmos ismét útburkolási témában szólalt fel: az Andrássy út burkolatára hívta fel a Bizottság figyelmét. Úgy vélte, az útvonal luxusút, sétakocsizásra szolgál, de faburkolata oly rossz állapotú, hogy funkciójának nem felel meg. Szerinte nemcsak a kerületi előjáróságnak kellett volna ellenőrizni, hanem arra a központi Mérnöki Hivatalnak is gondot kellett volna fordítani.³¹ Freund hozzátette, az állapot tarthatatlan, legjobb volna a faburkolatot teljesen elhagyni.³² De igazából senki, így Freund sem akarta elvetni, mert a fővárosnak régi álláspontja volt, hogy ennek az egyetlen luxusútnak faburkolat kell.³³ Az aszfaltburkolat csúszós lett volna a lovak patája számára, a gránit igen költséges és gyakran javításra szorult volna. A következő ülésen Freund Vilmos határozottan (a korábbi fánál tartósabb) keményfaburkolást ajánlott ausztráliai faanyaggal. Hozzátette, hogy a lerakás lelkiismeretesen kell, hogy történjen, az anyag előtte legalább egy évig legyen raktározva.³⁴ Néhány év múlva, 1916-ban már az volt olvasható a szaksajtóban, hogy az Andrássy út nagy részén aszfaltburkolatot fognak alkalmazni a fakockák helyett.³⁵ Napjainkban már sehol sem láthatunk az Andrássy úton fakockákat. Hozzáteendő, az 1870-es és 1880-as években Freund tervei alapján (mint már említettük) sok neoreneszánsz palotabérbház, bérpalota, illetve villa épült fel az Andrássy úton. Ez minden bizonnyal közrejátszott az ottani útburkolattal kapcsolatos aggodalmaihoz. Érdekes, hogy az imént bemutatott, Andrássy úttal kapcsolatos, 1914–1916 közötti bizottsági felszólalásai élete legutolsó közszereplései közé sorolandók.

A következőkben megismerhetünk egy másfajta gyakorlati témát. A Középipítési Bizottság 1891. májusi ülésén Freund Vilmos indítványozott egy komoly szabályozást. Kezdeményezte, hogy a budapesti lakások szobáinak minimális szélessége 3 méter helyett 2,3 méterben legyen meghatározva, a konyhák szélessége pedig, mely a szabályzat szerint minimum 2,2 méter kell, hogy legyen, egyáltalán ne legyen kikötve. Kauser János támogatta a javaslatot. Végül a közgyűlés a tanács javaslatának figyelembe nem vételével Freund indítványát fogadta el. Ezen az ülésen Freund azt is indítványozta, hogy az építési telek be nem építendő része a teleknek ne 20, hanem csak 15 százalékában legyen megállapítva. Indítványát Pártos Gyula és Kauser János is támogatta. Egy Virava József nevű bizottsági tag módosítást ajánlott: a teleknek legalább a 20 százaléka maradjon beépítetlen, viszont kivételes esetekben a tanács a minimumot 15 százalékig leszállíthatja. A közgyűlés végül elfogadta Virava módosítását.³⁶ Freund nagyobb beépítettségre való törekvése pénzügyi szempontokon alapult. Az 1886-os, tervezetben maradt szabályozó utasítás a telkek 15 százalékában rögzítette az udvarok minimális felületét. Ezt 1894-ben némileg szigorította a hivatalos előírás (mely 1914-ig volt érvényben): 20 százalékra növelték a szabadon hagyandó részt. Így az udvari lakások, szobák napfénnel való ellátása és megfelelő megvilágítása sem valósult meg.³⁷ Az előbb említett ülésen egy Freund által javasolt módosítást is elfogadtak: nevezetesen, hogy az erkélyek kiszögellésének maximuma ne 1,3 méter, hanem csak 1 méter legyen.³⁸ Ez szintén a bérbház összköltségének csökkentését szolgálta. Freund ezen

³¹ *Fővárosi Közlöny* 19 (1908) 30. (április 14.) 630.

³² *Fővárosi Közlöny* 25 (1914) 12. (február 10.) 314.

³³ *Fővárosi Közlöny* 25 (1914) 22. (március 17.) 721.

³⁴ I. h. 720.

³⁵ *ÉPIP* 40 (1916) 46. (november 12.) 276.

³⁶ *Fővárosi Közlöny* 2 (1891) 51. (május 29.) 2.

³⁷ Körner 2015. 36.

³⁸ Uo.

indítványai beárnyékolják kiemelkedő közéleti tevékenységét, mert a lakók kényelme helyett kizárólag a háziurak érdekeit szolgálták. Ez a hozzáállás azonban akkor tipikus volt, és nem csak rá volt jellemző.

FREUND VILMOS MÁS ÉPÍTÉSZEK MŰVEIVEL KAPCSOLATOS FELSZÓLALÁSAI

Freund felszólalt a bizottságban építész kollégái műveivel kapcsolatban is. Elmondta a véleményét a vele lényegében egyidős alkotó, Czigler Győző (1850–1905) két épületterve előnyösebbé tétele kapcsán is 1894-ben. Freund ekkor már tekintélyes és neves, életműve megalkotásának nagy részén túl lévő építész volt. A Hunyadi téri és a Hold utcai vásárcsarnokok terveinek megítélésére létrehozott bizottság 1894 júliusában ülést tartott Gerlóczy Károly alpolgármester elnökelete alatt. Ezen a két vásárcsarnokra vonatkozó redukált rajzokat és költségtervet Czigler mutatta be. Elmondta, hogy a megtakarítás nem a vas- és kőszerkezet rovására esett, hanem csupán arra vonatkozott, hogy a szobrászati díszítmény kevesebb lesz, a homlokzatokat nem kőlapokkal borítják, hanem nyerstéglával kombinált vakolat architektúrák lesznek. Az építészek közül egyedül hozzászóló Freund Vilmos elfogadhatónak tartotta a redukált terveket. Csak azt kérte, hogy a Hunyadi téri csarnok bérházának legyen teljesen külön bejárata, a Hold utcainak pedig a Vadász utca felé eső részét némileg tolják vissza, ha ez a belső szerkezet módosítása nélkül megoldható. A bizottság ezzel a tervezet- és költségelőirányzatot elfogadta.³⁹ Mint ahogy az ma látható, a Hunyadi téri két szélső bérházatómb külön bejáratot kapott. A Hold utcai vásárcsarnok Vadász utcai homlokzatának visszatolása soha nem valósult meg. Érdekes, hogy a Hold utcai oldalon nincsenek főhomlokzathoz illő rizalitok, így nincs monumentális hatás sem. Azonban nem került elő adat arról, hogy Freund a Hold utcai homlokzattal kapcsolatban is észrevételt tett volna, és annak végső megjelenésébe beleszólt volna.

Zugligetben kívánt építtetni egy iskolát a főváros. Ennek a Vas József (1866–1910) által készített terveit a Mérnöki Hivatal betérjesztette a Magánépítési Bizottsághoz az építési engedély megadása céljából, de a bizottság a terveket egy 1896. júniusi adat szerint előbb Freund Vilmosnak adta ki véleményezés céljából.⁴⁰ A zugligeti iskola 1896–1897-ben épült fel Vas tervei alapján nyerstégla homlokzattal.⁴¹ Freund véleményéről a kutatás nem tud semmit, de mivel azt közvetlenül követte az építkezés, nem lehetett elmarasztaló.

Egy szintén más építészek nevéhez fűződő építmény együttes pályázata kapcsán is előkerült Freund Vilmos neve. 1903-ban a Kozma utcai izraelita temető árkádsírhajói pályázatának elbírálására összehívott bizottság elnökének Freundot nevezték ki.⁴² Ennek oka minden bizonnyal az volt, hogy az ő tervei alapján valósult meg 1894–1895-ben a temető főbejáratánál elhelyezett, monumentális méretű szertartási épület. (Ennek az oromfalai, valamint a gazdagon dekorált és üresen hagyott felületek ellentéte⁴³ szecessziós vonások, de az orientalizmus is feltűnik az épületen.) Az árkádsírhajókat elbíráló bizottság tagjai voltak Quittner Zsigmond és Wellisch Alfréd építészek. Négy terv érkezett be: Lajta (akkori nevén még Leitersdorfer) Bélától, Himler Miksától,

³⁹ PH 16 (1894) 192. (július 11) 2–3.

⁴⁰ *Építészeti Szemle* 5 (1896) 6. (június 30.) 147.

⁴¹ <http://budenznet.sulinet.hu/> (Utolsó megtekintés: 2019. 11. 30.)

⁴² A X. ker. új izraelita temető árkád-sírhajóinak pályázata. *MP* 1 (1903) 12. (december) 13–16.

⁴³ Moravánszky 1998. 123.

Bóhm Henriktől, valamint a Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építészpárostól.⁴⁴ Lajta tervéről úgy vélekedett a bizottság, hogy az nagyon művészi volt, ügyesen alkalmazkodott a meglévő utakhoz, és fedte a temetőt akkoriban elcsúfító névtelen sírokat. Hiányaként jelölték meg, hogy a művész túlzottan hangsúlyozta az árkádsírok kérdését, és méretei kicsik. A bizottság a pirogránit használatát költségkímélési okból igen szerencsésnek tartotta. A Bálint és Jámbor építészpáros tervének elrendezését monumentális hatásának és szintén művészinek találta a bizottság. Oly nagy súlyt helyezett az esztétikára, hogy ha kőből épülne, a sírboltokat nagyon megdrágítaná.⁴⁵ A bizottság egy ellenzavazattal (nem tudni, hogy Freund melyik oldalon szavazott) arra jutott, hogy Lajta, valamint a Bálint és Jámbor páros tervei művészileg egyenrangúak, és a többi tervet felülmúlják. Mivel azonban Lajta terve a kivitelezhetőséghez közelebb állt, neki az első díjat, a Bálint és Jámbor párosnak a másodikat ítélték oda.⁴⁶ Sajnos a tervanyag – vélhetően pénzügyi okokból – nem jutott el a megvalósulásig.

A Fővárosi Középítési Bizottmány az 1905. februári ülésén eldöntötte, hogy a János-hegyen építendő kilátótorony terveire Freund Vilmos javaslata értelmében pályázatot hirdet. Megjegyezték, hogy a tervezésnek történelmi szempontoknak (Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, Erzsébet királyné) is érvényesülni kell.⁴⁷ Végül mégsem írtak ki pályázatot. A neoromán stílusú építmény Klunzinger Pálnak (1878–1943) a Schulek Frigyes által módosított tervei alapján valósult meg 1908 és 1910 között.⁴⁸

Freund a Középítési Bizottmány tagjaként részt vett építész pályatársai épületeinek átadásán is. Egy fiatal építész, Hönig Dezső (1878–1927) két művének megnyitásán is szerepet kapott. Höniggel már korábban ismerték egymást. A város közepéből kitelepítendő új Rókus Kórházra 1897-ben tervpályázatot írtak ki, melynek elbírálására bizottság jött létre.⁴⁹ Ennek tagjai Heuffel Adolf középítési igazgató, Hauszmann Alajos, Czigler Győző, Freund Vilmos, Kauser József, Pucher József és Quittner Zsigmond építészek voltak.⁵⁰ A jegyző Hönig volt.⁵¹ Freundhoz hasonlóan Hönig is tagja volt a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek.⁵² Továbbá, mint Freund, ő is izraelita vallású volt, így ismerhették egymást a Fővárosi Izraelita Hitközségből is. 1902-ben Hönig tervei alapján historizáló-szecessziós palotát kapott a terézvárosi előljáróság az Aradi utca 23. alatt.⁵³ Viszonylag olcsón épült: 480 000 koronát fordítottak a palotaszerű építkezésre, tehát egy korabeli egyszerű bérház építésének árát. Freund Vilmos indítványára a bizottság köszönetet szavazott meg Hönig Dezsőnek.⁵⁴ Hönig másik szóban forgó épülete, a zuglói Örnagy utcai elemi iskola⁵⁵ 1904-ben nyílt meg. A megnyitó ünnepségen ismét jelen volt Freund. Hönig e művét Lechner Ödön stílusában tervezte, még a tantermek fatáblái is székely kapukat idéztek. A meg-

⁴⁴ Az árkádsírpályázat jegyzőkönyvének vezetését Grünwald Mór építész végezte.

⁴⁵ A X. ker. új izraelita temető árkád-sírsíjainak pályázata. *MP* 1 (1903) 12. (december) 13–16.

⁴⁶ Ezenkívül, tekintettel a kvalitásos munkára, amelyet Himler Miksa és Bóhm Henrik végeztek, a bizottság javasolta, hogy mindkét építésznek a Chevra Kadisa 300-300 koronát utaljon. A X. ker. új izraelita temető árkád-sírsíjainak pályázata. *MP* 1 (1903) 12. (december) 13–16.

⁴⁷ *ÉPIP* 29 (1905) 10. (március 5.) 88.

⁴⁸ Farbakyné Deklava 2017. 174–175.

⁴⁹ Bár a Rókus Kórház áthelyezésének gondolata sokszor felmerült, végül soha nem valósult meg.

⁵⁰ *Építészeti Szemle* 6 (1897) 9. (szeptember 30.) 222.

⁵¹ *Fővárosi Közlöny* 9 (1898) 50. (június 21.) 6.

⁵² *MMÉEK* 61 (1927) 7–8. (február 27.) 52.

⁵³ Ma az épületben a Készenléti Rendőrség és a Nemzeti Nyomozóiroda működik.

⁵⁴ *BH* 22 (1902) 105. (április 17.) 9.

⁵⁵ Ma az épületben a Csanádi Árpád Általános Iskola, Sportiskola és Középkiskola működik.

jelenteknek annyira tetszett az épület, hogy miután a körbejárás megtörtént, Freund Vilmos a főváros nevében megköszönte az épületet, Wellisch Alfréd építész pedig hozzátette, hogy ilyen remek stílusú iskolát még nem látott.⁵⁶ Kár, hogy nem vált tipikussá a magyaros-székelyes formavilág: más iskolaépületeken ritkán jelentkezett.

FREUND VILMOS NAGYSZABÁSÚ VÁROSRENDEZÉSI PROJEKTEKKEL KAPCSOLATOS FELSZÓLALÁSAI

Freund elmondta véleményét a Középítési Bizottmányban nagy volumenű városrendezési munkálatok kapcsán is, és elképzelései részben meg is valósultak. Legkorábban a Kauser József irányítása alatt folyó Lipótvárosi plébániatemplom (átadása óta Szent István-bazilika) építkezésével kapcsolatban, a bazilika környezetének rendezése témájában szólalt fel. Preuszner József bizottsági tag azt indítványozta, hogy a templom nyugati homlokzatával szemben a Nagykorona (mai Hercegprímás) utca és Sas utca közötti négy házat sajátítsák ki, hogy a bazilika főnézetét tegyék szabaddá. A bizottság 1893. október 14-i ülésén Preuszner indítványát Kauser József és Freund Vilmos határozottan támogatták, sőt Freund továbbmenve azt kívánta, hogy az említett két utca közti házakat a térnek egész szélességében sajátítsák ki, mert a bazilika homlokzata csak így válna teljesen szabaddá. Freund szerint ez utóbbi megoldási mód körülbelül kétszer annyi költségbe kerülne, mint az, melyet Preuszner indítványozott. Ám egyedül ez felelne meg tökéletesen az esztétikai szempontoknak. Egy bizottsági tag, Kármán Lajos attól tartott, hogy az ez utóbbi terv alapján felmerülő nagy költségeket nem lehetne előteremteni (3. ábra). Kauser József azt javasolta, hogy a bazilika közvetlen közelében lévő házakat a Lipót tér teljes szélességében sajátítsák ki, a Sas utca irányában pedig csakis a homlokzat szélességében. Így meglenne a kellő perspektíva, és a költségek sem lennének túl nagyok, mert mindössze hat házat kellene kisajátítani. A bizottság a tervet a Mérnöki Hivatalnak küldte át a végső terv elkészítése céljából.⁵⁷ Végül Kauser elképzelése jutott el a megvalósulásig, de csak mintegy fél évszázad múlva, az 1930-as évek közepén. Ekkor bontották le a Zrínyi utca utolsó, bazilika felőli épületeit.⁵⁸ Ha Freund víziójának megfelelően több házat bontottak volna le, az a templomhoz illőbb, a megvalósultnál nagyobb szabású teret eredményezett volna. Azonban lehet, hogy a bazilika tömeghatását a környezetéhez képest kevésbé kontrasztossá tette volna, tehát kevésbé lenne monumentális az épület megjelenése.

Freundnak más kulcsfontosságú városrendezési ügyekben is jelentős szerepe volt. Az 1890-es évekre egyértelművé vált, hogy a régi, Duna-korzón álló tőzsdeépület, vagyis a Benkó és Kolbenheyer cég tervezte, 1869–1872 között épült Lloyd-palota⁵⁹ nem eléggé nagyméretű. Így a tőzsdetanács által felkért szakértők, Hauszmann Alajos, Quittner Zsigmond és Freund Vilmos jelentést terjesztettek be. Ebben egyértelművé tették, hogy a szomszédos, francia neoreneszánsz stílusú, Gottgeb Antal tervei alapján 1868-ban emelt (akkor még álló) Stein-ház⁶⁰ megszerzésére

⁵⁶ Az ekkor jelen lévő, később polgármesterré választott Bárczy István tanácsnok kijelentette, hogy ő külföldön iskolaépítkezések tanulmányozásával foglalkozott már, de ilyet még ott sem látott, és megjegyezte, hogy ezután a külföldi vendégeknek ezt az épületet meg fogják mutatni. *PH*, 26 (1904) 289. (október 19.) 16.

⁵⁷ *BH* 13 (1893) 284. (október 14.) 10.

⁵⁸ Kemény 2005. 63.

⁵⁹ Gábor 2009. 184.

⁶⁰ Prohászka 1998. 9.

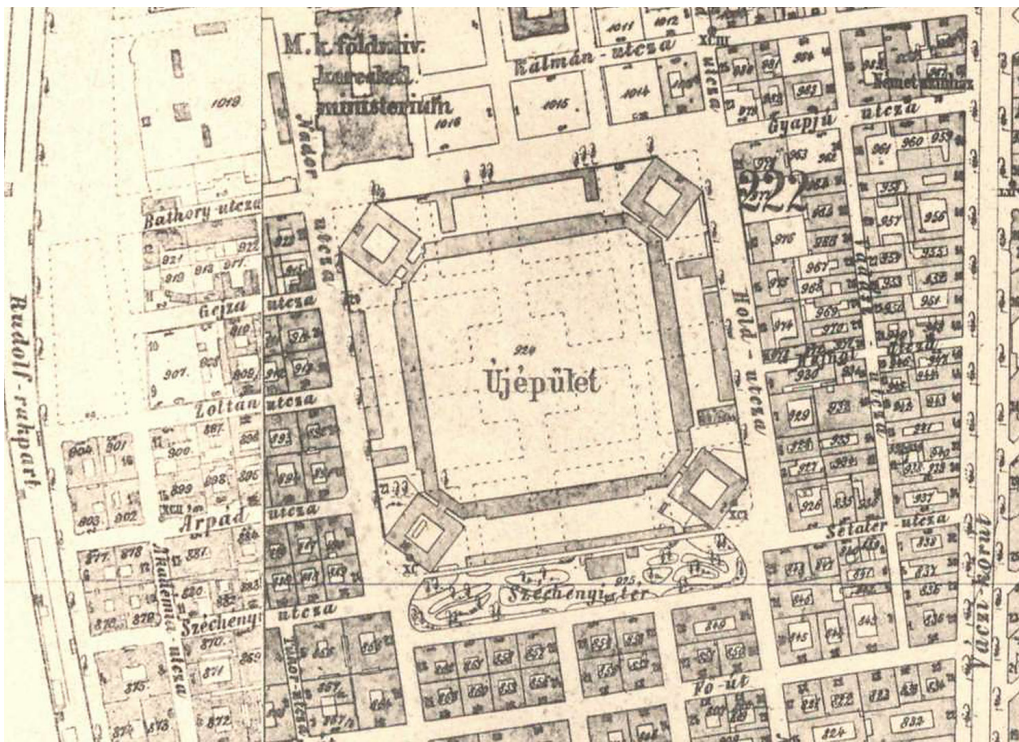

3. ábra. Szent István-bazilika, 1903-ban (Fortepan / Saly Noémi 2021. 06. 20.)

irányuló terv nem célszerű. E terv kivitele 900 000–950 000 forintba kerülne, e nagy pénzösszeget pedig csak egyetlen terem lenne létesíthető. Az építészármas úgy vélte, a Stein-féle telek alkalmatlan lenne a bővítésre. Kimutatták, hogy minden felmerült követelménynek csak egy új tőzsdepalota építése lenne megfelelő. Úgy látták, 2 200 négyzetméteres nagyságú telek lenne szükséges, az értéktőzsde termét 800, a gabonacsarnokot pedig 1 200 négyzetméter alapterülettel számolva. Ilyen nagyságú telek az Újépület helyén 770 000–800 000 forintért megszerezhető volt. A telek árát hozzászámítva, ott egy monumentális palotát szerintük 2 800 000 forintért fel lehetne építeni (4. ábra).⁶¹ Hangsúlyozták, az építkezésnél nem szabad úgy eljárni, hogy csak az akkori forgalomra legyenek tekintettel. Az új tőzsdének monumentálisnak és szabadon állónak kell lennie, továbbá méltóan kell reprezentálnia a magyar főváros kereskedelmi életét.⁶² Ez sugallta a dualizmus korabeli magyarok nagyra törekvését, a gazdaság prosperitását, valamint azt, hogy nagy, városképi jelentőségű középületek köré megfelelő tér illik. Születtek olyan tervek, melyek úgy képzelték el a Tőzsdét, hogy az északi vagy déli oldali homlokzattal épülne. Mások a tér keleti oldalát is felvetették lehetséges helyszíneként. Palóczi Antalnak a Közmunkák Tanácsa által

⁶¹ *Pesti Hírlap* 15 (1893) 124. (május 6.) 10.

⁶² *Pesti Napló* 44 (1893). 130. (május 7.) 11.

4. ábra. Budapest térképe, az Újépület és környéke, 1882

(Forrás: <https://mapire.eu/hu/map/budapest-1882/> Utolsó megtekintés: 2021. 02. 20.)

átdolgozott terve 1898-ban került elfogadásra, és ez határozta meg a végső elrendezést.⁶³ Freund a Középítési Bizottságban még 1897-ben úgy vélekedett, hogy az Újépület helyén létrehozandó térnek a délkeleti és délnyugati részén lévő két nagy telket középületek építésére használják fel, hogy ezáltal legyen legalább egy köztér a fővárosnak, amelyet monumentális alkotások díszítenek. Ezt akkor támogatta a bizottság, ám végül nem valósult meg.⁶⁴ Összességében elmondható, nem egységesen középületek épültek itt, nem lett kifejezetten harmonikus a tér.⁶⁵ Mint tudjuk, a Tőzsdepalota végül Alpár Ignác (1855–1928) tervei szerint 1902 és 1905 között valósult meg a Szabadság téren. Ezt összehasonlítva a korabeli európai tőzsdékkal megállapítható, hogy a berlini utáni legnagyobb lett.⁶⁶ A Szabadság térre helyezésben pedig az imént bemutatott jelentés alapján szerepe volt Freund Vilmosnak is.

A bizottmány 1896. március 13-i ülésén a napirendre térés előtt Freund Vilmos felszólalt az ügyben, hogy a Magyar Államvasutak igazgatósága átengedhetné a Nyugati pályaudvartól délkeletre levő telkét közkertnek.⁶⁷ E Nyugati pályaudvar környéki, később még tágasabbá vált, beépí-

⁶³ Preisich 2004. 194–195.

⁶⁴ *Magyar Újság* 6 (1897) 302. (október 31.) 5.

⁶⁵ Preisich 2004. 194–196.

⁶⁶ Rosch 2005. 75.

⁶⁷ *ÉPIP* 20 (1896) 12. (március 18.) 104–105.

tetlen terület parkosításának gondolata tehát már Freund elméjében megfordult. Jelenleg, a 21. század elején is többször felvetődik ennek teljes beépítése, illetve parkká alakítása. Századunk első évtizedében kormányzati negyednek szánták, és megvalósult ennek néhány épülete, valamint egy kisebb park.

Időben tovább haladva, az Erzsébet híd 1897-ben megkezdett építése kapcsán a környék rendezése, új épületekkel való előkelőbbé tétele vált a főváros egyik feladatává. A Középítési Bizottmány a piaristák akkor már két évszázada⁶⁸ ott álló épületének új telke ügyében bizottságot nevezett ki Freund Vilmos, Czizler Győző, Hauszmann Alajos és Pucher József tagokkal, Heuffel Adolf középítési igazgató elnökségével. Ők úgy vélekedtek, teljesíthető lenne a piarista rend azon kérése, hogy a rendházuk, a főgimnáziumuk és a tanárképző intézetük némi módosításokkal a környéken maradjon. Az új épületeknek a környezet előkelő jellegére való tekintettel impozáns kiképzéssel kellett megvalósulniuk.⁶⁹ Felmerült a Belvárosi Plébániatemplom eltolása is, amerikai építészek modern emelő-toló technológiájával, melyet több ízben kipróbáltak már Amerikában és Németországban. Először 1899-ben terjesztették be e projektet a Fővárosi Tanácshoz, és a következő néhány évtizedben komoly viták zajlottak ez ügyben, hogy érdemes-e a templomot odébb tolni.⁷⁰ Megjegyzendő, a Műemlékek Országos Bizottsága 1881 óta működött, ennek ellenére tervezték odébb tolni Pest legrégebbi templomát, bár akkoriban még a maitól eltérőek voltak a műemlékvédelmi elvárások. Úgy gondolták, amennyiben a görög-oláh (a mai keleti ortodox) templom és telkének megszerzése lehetséges, a Belvárosi Plébániatemplomot és plébániát itt lehetne elhelyezni. Ha a görög-oláh hitközség épülettömbjének megszerzése nem lenne megvalósítható, a Belvárosi Plébániatemplomot a közelben, az egykori Hal tér helyén létrehozott telektömbön helyeznék el.⁷¹ Freund Vilmos különvéleményt fogalmazott meg. A plébániatemplom újjáépítésére az Eskü út (mai Szabadsajtó út) és Váci utca sarkán levő telket tartotta legalkalmasabbnak (ahol ma a piaristák Hittudományi Főiskolája áll). Freund egyrészt a lejtős talaj, másrészt a híd pillérei miatt nem támogatta, hogy a templom a Hal térre legyen eltolva. Rendezési elképzeléseiről később tervrajzot készített, mely megjelent a *Fővárosi Közlönyben* is.⁷² A templom régi helyén parkot képzelt el virágágyásokkal. Az új telken a templom homlokzata elé díszkúttal ellátott teret vizualizált. Hauszmann Alajos szerint amennyiben a görög-oláh hitközséggel a tranzakció nem sikerülne, a templom csak a Hal térre lenne áttolható. Szerinte a Freund által felvetett kedvezőtlen lejtős viszonyok más kijelölt területre is fennállnának, a két pillér pedig elfogadható indok nem lehet. A Freund Vilmos által javasolt területet nem tartotta megfelelőnek, mert az a legdrágább telek volt, és mert a templom lehetőleg oda helyezendő, ahol egy kis csend és nyugalom található.⁷³ Néhány év múlva, 1903-ban, amikor felmerült a Kígyó utcának üveg-tetővel való befedése és bazárszerű meghosszabbítása, Freund Vilmos ezt nem támogatta, mert szerinte a Kígyó utca egy igen fontos közlekedési útvonal, mely ha nem volna megnyitva, meg kellene nyitni.⁷⁴ Azt javasolta, hogy a Kígyó utca folytatását hagyják szabadon, és a két épületet az első emeleten árkádszerűen kapcsolják össze. Ezt az elképzelést a bizottmány nagy többséggel

⁶⁸ BH 23 (1903) 285. (október 17.) 12.

⁶⁹ *Fővárosi Közlöny* 12 (1901) 27. (április 2.) 446–447.

⁷⁰ Hegedűs 2016. 65–67.

⁷¹ *Fővárosi Közlöny* 12 (1901) 27. (április 2.) 446–447. A Hal tér helyén létesült a későbbi Molnár utca néhány épülete.

⁷² *Fővárosi Közlöny* 19 (1908) 69. (október 6.) 1453.

⁷³ *Fővárosi Közlöny* 12 (1901) 27. (április 2.) 446–447.

⁷⁴ *Fővárosi Közlöny* 14 (1903) 79. (október 20.) 1294.

5. ábra. Belvárosi Plébániatemplom (Fortepan / Schoch Frigyes. Utolsó megtekintés: 2021. 05. 12.)

elfogadta.⁷⁵ Hüttl Dezső 1913 és 1920 között megvalósult,⁷⁶ ma is álló Piarista Gimnázium és Rendház együttese a Kígyó utca folytatásaként kosáríves átjáróval valósult meg, amely tehát Freund Vilmos ötlete alapján születhetett (5–6. ábra).

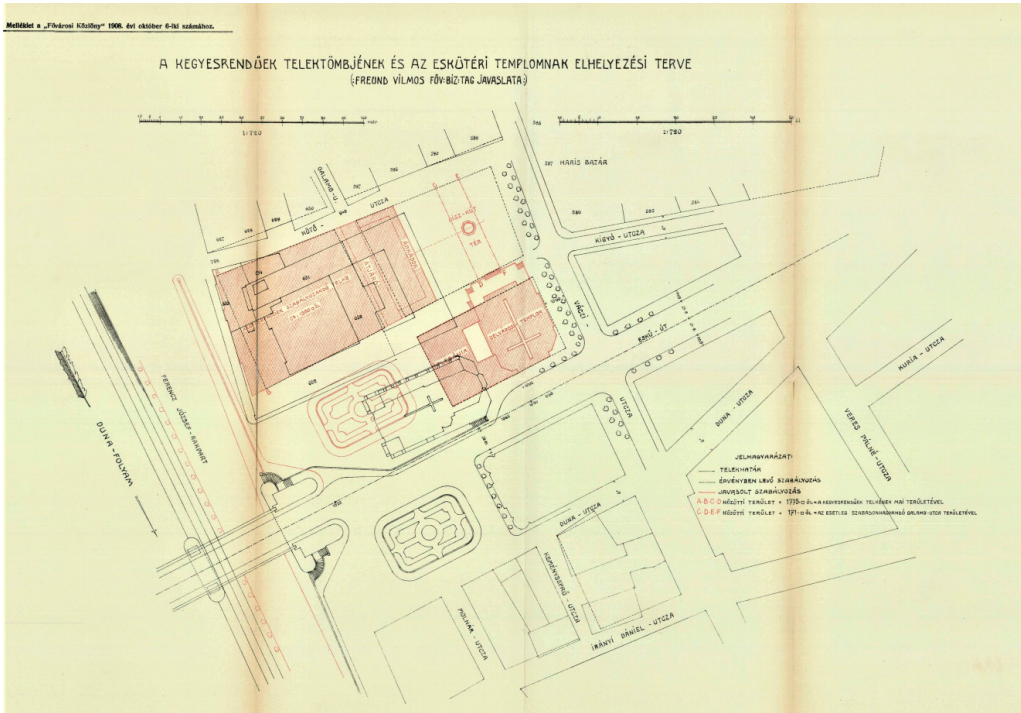
Freund Vilmos még 1905-ben is meggondolandónak tartotta, hogy miként vigyék végbe ezt a nagy szabályozást, miszerint az Erzsébet híd környékének rendezésekor beépítsék-e az akkor még meglévő Városház teret. Fölvetette a kérdést, el lehetne-e helyezni a Városház téren a Belvárosi Plébániatemplomot. Így ez a tér megmaradna a Belváros központjának, és nem lenne olyan sivár a városrész, ha a Váci utcát tér nélkül vezetnék végig.⁷⁷ 1911 májusában Freund Vilmos a politikusok felé igen keményen nyilatkozott. Szerinte, ha a miniszter⁷⁸ a templomot eredeti helyén akarja megőrizni, viselje is érte a felelősséget. Botránysosnak tartotta, hogy a nagy költséggel restaurált plébániatemplom egy gödörben maradjon, szerinte abból ki kellene emelni. Ha pedig

⁷⁵ BH 23 (1903) 285. (október 17.) 12.

⁷⁶ Karácsony 2018. 173.

⁷⁷ PH 27 (1905) 359. (december 30.) 7.

⁷⁸ Ekkor gróf Zichy János volt a vallás- és közoktatási minisztere a Khuen–Héderváry-kormánynak.

6. ábra. Freund Vilmos rendezési terve a Belvárosi Plébániatemplom környékéről
(Forrás: Fővárosi Közlöny 1908. október 6. o. n. <https://adt.arcanum.com/hu/>
Utolsó megtekintés: 2021. 06. 21.)

a templomnak a gödörben kellene maradnia, azért vállalja a felelősséget az a városvezetés, amelyik erre a várost kényszerítette.⁷⁹ Az utókor részéről tudjuk, hogy az egykori Városháza előtti tér beépült, a Váci utca akkoriban tér által megszakítatlan maradt. A templom pedig pénzügyi okokból, és mert a politikusok tudták, a hívó pesti nép erősen kötődik ősi templomához,⁸⁰ végül nem került eltolásra, gödörszerűnek nevezhető elhelyezésben maradt. Ma is eredeti helyén áll Budapest legrégebb templomaként.

Az Erzsébet híd építése miatt lebontották a régi Városháza épületét, de már az 1870-es években kiköltözött a városi igazgatás az új, tágasabb, Steindl Imre tervezte külső Váci utcai Városházára. Azonban a mindennapi élet bebizonyította, hogy az is kicsinek bizonyult a funkciója betöltésére. Akkoriban a főváros hivatalai 14 külön épületben voltak, és sok bérleti díjat fizettek. A helyzet Budapest tekintélyéhez sem volt méltó. Sürgős jelleggel merült fel egy új épület emelésének igénye. 1716 és 1741 között Anton Erhard Martinelli tervezésében emelték barokk stílusban az Invalidus-házat, amit 1745-től Gránátos-kaszárnyaként, illetve Károly-kaszárnyaként ismertek. Ezt az 1890-es években a főváros megvette azért, hogy lebontsa, és a helyén új városházat emeljen. A bontást viszont csak halogatták. Felmerült helyette az átalakítás gondolata műemléki

⁷⁹ Fővárosi Közlöny 22 (1911) 42. (május 23.) 1449.

⁸⁰ Hegedűs 2016. 65–67.

okokra hivatkozva.⁸¹ A városházává való átépítése ügyében kiküldött bizottság 1897. november 13-án tartotta meg a helyszíni szemlét. A bejáró küldöttségben többek között jelen volt Freund Vilmos is, aki javasolta, hogy a terveket és költségvetéseket szűkebb körű, szakértőkből álló bizottsággal vizsgálják felül, amely egyúttal foglalkozna azzal a kérdéssel is, hogy az új, végleges városházát hol építsék föl. A létrejött szakértői albizottságba őt is delegálták.⁸² Freund egy hónap múlva a Károly-kaszárnya vagy a helyén építendő épület földszinti helyiségeinek boltokká való átalakítását javasolta, mert így az építési költségek nagy része megtérülne a boltok bérleti díjaiból. Az új városháza terveire nyilvános pályázat kihirdetését indítványozta, és meg volt győződve arról, hogy a magyar építészek lelkesedéssel vállalkoznának erre.⁸³ Egy 1898. áprilisi hír szerint Freund Vilmos nem járult hozzá a javasolt pályázati feltételekhez, mert azok nagyon megkötöttek volna a pályázók kezét, szűk korlátok közé szorított tervet eredményeztek volna. Az építési programot kidolgozó Heuffel Adolf középítési igazgató védelmébe vette a kiírást, szerinte a pályázatban nagyobb korlátozás a szükségesnél nem volt. A bizottság a tervpályázati feltételeket némi módosítással elfogadta.⁸⁴ Freund indítványozta, hogy a székesfőváros rendeljen tanulmányokat abból a célból, hogy nem lehetne-e a telek Károly körúti két sarkát a kormánynak épületekre átengedni. Az így nyerendő összegen a székesfőváros az épületek között, egy parknak szánt helyet szabadon hagyva, a Károly körúti főhomlokzatot egységesen kiépíthetné.⁸⁵ Mint tudjuk, a Károly-kaszárnya Központi Városházává avanzsálódott, és ma is ezt a funkcióját tölti be. E folyamatban tehát szintén szerepet játszott Freund Vilmos. Az 1898-as tervpályázatot követően 1899 és 1901 között megvalósuló neobarokk átépítés és bővítés Hegedűs Ármin építész nevéhez fűződik (7. ábra).⁸⁶ Egy új városháza építése később, még 1913-ban is napirendre került: tervpályázatot hirdettek, majd vitattak meg. Ekkor Freund ellenezte az egykori (Hegedűs által bővített) Invalidus-ház helyén való építkezést, mert építkezés közben nem működhetne a hivatal. Egy másik plánumot szépészeti okokból nagyon pártolt volna, ám az épület az Erzsébet térre lett volna helyezve, amit Freund a többi, bizottsági felszólalóhoz hasonlóan nem kívánt beépíteni. (Bárczy főpolgármester viszont ezt a tervet preferálta.) Freund a B tervet támogatta, mely a Károly körútra volt elképzelve. Ez igen költséges terv volt, de Freund az épület elé cour d'honneur javasolt árkádos üzletsorral, amelyből pénzbevétel lenne várható. A Bizottság végül a Freund által is javasolt B plánumot fogadta el.⁸⁷ Az első világháború megakadályozta a terv megvalósulását.

1904-ben a Gellérthegy környékének rendezéséről szólt egy középítési bizottmányi vita. Freund Vilmos úgy foglalt állást, hogy olyan nevezetes helynek a szabályozásáról van szó, amely méltán megérdemli, hogy az arra vonatkozó szabályozási terv lehetőleg tökéletes legyen. Úgy vélte, évszázadok alatt sem fordult elő ennél nagyobb fontosságú területrendezés. De épp azért, mert a Gellérthegy csúcsára biztosan építenének majd valamilyen monumentális, művészi építményt, jól meg kellene gondolni, hogy miként történjék az odavezető utak kialakítása. Úgy látta, hogy a monumentális műhöz okvetetlenül siklóvasutat fognak vezetni, így a tervnek ezzel is fog-

⁸¹ *Építészeti Szemle* 6 (1897) 12. (december 31.) 273–275.

⁸² Pártos Gyula, Kausser János és Quittner Zsigmond voltak még az albizottság nevesebb építész tagjai. *PH* 19 (1897) 314. (november 13.) 4.

⁸³ *Magyar Újság* 6 (1897) 343. (december 12.) 6.

⁸⁴ *ÉPIP* 22 (1898) 16. (április 20.) 113.

⁸⁵ *ÉPIP* 27 (1903) 5. (február 1.) 29.

⁸⁶ Kerekes 2015. 297–298.

⁸⁷ *Fővárosi Közlöny* 24 (1913) 49. (június 24.) 1769–1774.

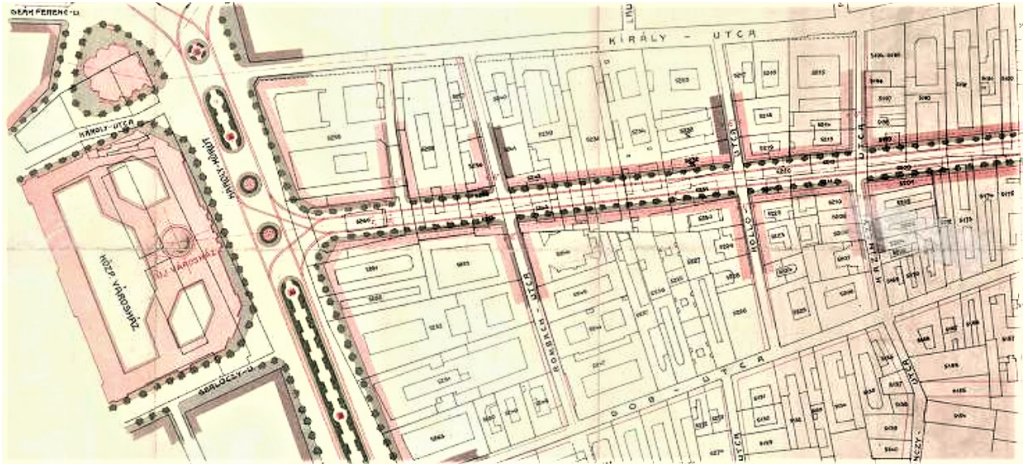
7. ábra. Az egykori Károly-kaszárnya (Forrás: <https://egykor.hu/images/2010/>
Utolsó megtekintés: 2021. 02. 21.)

lalkoznia kell. Javasolta, hogy a tervek végleges megállapítását hagyják függőben, és akár pályázatot is írjanak ki.⁸⁸ Mint tudjuk, a városlátképben elegánsan mutató Citadellát végül nem bontották le, nem cserélték le építőművészeti alkotásra. (Bár a hegy Duna felőli ormára 1947-ben Felszabadulási emlékművet, mai nevén Szabadság-szobrot állítottak.) A gellérthegy-i siklóvasút gondolata azóta is sokszor felvetődött, de mind a mai napig nem jutott el a megvalósulásig (8–9. ábra).⁸⁹

A Monarchia korára már nyomvonalában létező pesti sugárutak (Üllői út és Kerepesi út), valamint a korban megvalósult reprezentatív Andrassy sugárút mellett egy, az utóbbihoz hasonlóan szintén újonnan építendő sugárutat is terveztek, mely lényegében soha nem jutott el a megvalósulásig. Ez lett volna az erzsébetvárosi Erzsébet (vagy Madách) sugárút, mely a Kiskörútról, a Központi Városházától indult volna. Freund felszólalt e projekt ügyében is 1914 májusában a Középítési Bizottmányban azt kérte, hogy az akkor még a tervezetben szereplő Városháza ügyét vegyék ki, és az új sugárút megoldására írjanak ki új pályázatot. Általában az akkor bemutatott nyomvonalevetést a három töréssel gyakorlati szempontból megfelelőnek látta. Freund egy másik indítványa pedig az volt, hogy az evangélikus templom esetleges eltolásának kérdését is vonják bele a programba a Deák tér szabályozásával együtt, amint azt egyébként a Közmunkák Tanácsa is javasolta. A Klauzál tér beépítésének kérdését ki kívánta venni a határozatból, sőt

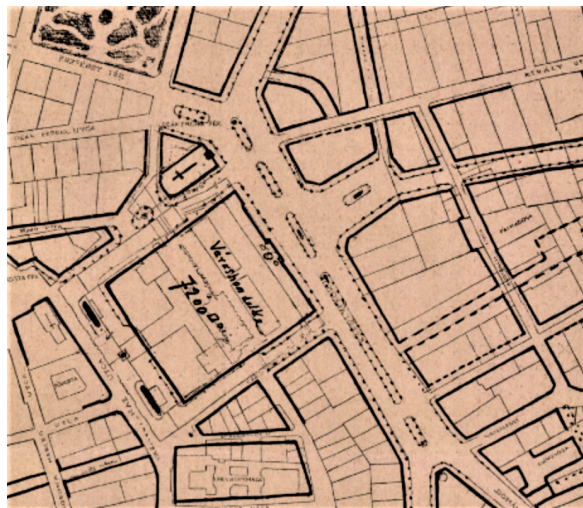
⁸⁸ PH 26 (1904) 271. (október 1.) 3.

⁸⁹ Freund a Tabán rendezésével kapcsolatos vitákban is felszólalt. *Pesti Hírlap* 34 (1912) 47. (február 24.) 6–7.

8. ábra. Az Erzsébet út tervezetének helyszínrajza 1909.

(Forrás: <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTerkepar>. Utolsó megtekintés: 2021. 06. 21.)

9. ábra. Palóczy Antal terve az Erzsébet sugárút indítására és az új Városházára

(Forrás: *Építő Ipar* 1915. 05. 23. 123. <https://adt.arcanum.com/hu/> Utolsó megtekintés: 2021. 06. 21.)

szerinte kimondandó, hogy a bizottság a Klauzál tér beépítését nem tartja kívánatosnak.⁹⁰ Tehát mint azt a Váci utcai egykori Városháza tér esetében is láttuk, Freund számára a terek a város-szerkezet igen fontos és nélkülözhetetlen alkotórészei voltak. Mint az utókor részéről tudjuk, az Erzsébet sugárút „portáljának” és tervezett útvonalának töredékes kialakítására csak a két világháború között került sor, ám teljesen soha nem valósult meg. Az evangélikus templomot pedig

⁹⁰ *Fővárosi Közlöny* 25 (1914) 42. (május 26.) 1495.

szerencsére soha nem helyezték odébb. Az Erzsébet sugárút ügye Freund kronologikusan legutolsó hozzászólásai között volt a bizottmányban. Valószínűleg nem sejtette, hogy a sok általa tervezett palotával „megtűzdelte” Andrassy sugárúttal szemben, ez a sugárút lényegében soha nem fog megvalósulni a két világháború miatt.

A Középítési Bizottmány 1913. novemberi ülésén Borvendég Ferenc tanácsjegyző ismertetett egy előterjesztést a Kálvin téri, úgynevezett Sommer–Bayer-féle ideiglenes áruház engedélyének meghosszabbítása ügyében. Freund Vilmos szerint a Középítési Bizottmány és a Közmunkák Tanácsa éppen azok a fórumok, amelyeknek vigyázniuk kellett volna, hogy a köztereket ilyen építményekkel ne csúfítsák el. Freund szerint a Középítési Bizottmány tudhatta volna, hogy csak arra az időre engedélyezték ezeket a bódékat, amíg az építkezési viszonyok miatt az üzlettulajdonosok nem tudtak bérelni üzlethelyiségeket. Úgy látta, e helyzetet 5–6 évig nem lehet túrni, és hiba történt azzal, hogy csak ekkor terjesztették be a november 1-jén esedékes határidő elhalasztását. Tekintettel arra, hogy a beálló tél miatt már csakugyan késő volt a tulajdonosnak megfelelő helyiségről gondoskodnia, méltányosságból május 1-ig hozzájárult a halasztáshoz.⁹¹ Tehát ebből láthatjuk, hogy Freund városképi-esztétikai felfogása nem kedvelte az utcai árusító bódék látványát, különösen ennek az akkoriban Ybl Miklós és más kiemelkedő alkotók előkelő épületeivel „megtűzdelte” térnek az esetében.

Végül egy korábbi, politikusokhoz nagymértékben kapcsolódó ügyet említünk meg. 1904-ben a pénzügyminiszter⁹² ki akarta telepíteni az erzsébetvárosi és a ferencvárosi dohánygyárakat, valamint a Baross utcai dohánybeváltót, és olcsó telket kért a fővárostól. A Középítési Bizottmány ülésén Freund Vilmos kijelentette, hogy a kormány azért akarja kitelepíteni a dohánygyárakat, hogy a telkeket jó áron eladhassa, utána a fővárostól olcsó telket kaphasson, és így az árkülönbözetből új épületeket építhessen. Ilyen körülmények között szerinte a főváros nem adhatja át a szükséges telkeket a leltári értékben, hanem követelnie kell a forgalmi árakat. A bizottság hozzájárult Freund javaslatához, hogy a kormány részéről kiválasztott telket kizárólag a forgalmi értéken engedjék át.⁹³ Freund tehát átlátott a kormány fondorlatos tervén, és nem tartott a politikusok haragjától.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Freund Vilmos igazán aktívan a hivatalnoki, tisztviselői munkába nem fiatal korában kezdett bele, csak építész tapasztalata megszerzése után, amikor már megfelelő tudással látta át a várost érintő kérdéseket. Habár már 1877-től tagja volt a Fővárosi Középítési Bizottmánynak, ottani tevékenysége csak 1891 körül lett aktív. Hasonló tendenciát mutat oeuvre-jének alakulása is. Ugyanis 1900 után tervezői munkássága erősen visszaszorult. Akkortól Körúti Fürdőjének vezetésével és hivatali feladatokkal foglalkozott. Az 1916-os évből található az utolsó fővárosi középítési bizottmányi hozzászólásai.

Freund a bizottmányi működése során kezdettől foglalkozott felváltva mindhárom, külön fejezetekbe csoportosított ügýtípussal (gyakorlati ügyek, más építész munkái, városrendezési kérdések). Hozzászólásainak színvonalát a kezdettől figyelemre méltónak minősíthető. Már a legkorábbi felszólalásai között elsőrangú témák, fontos középületek is szerepeltek. Többször felszólalt útvonalak burkolatával kapcsolatban, műszaki szakértelme a kortársak számára egyértelmű volt. Olyan helyek burkolatával kapcsolatban is véleményt mondott, ahol általa tervezett épüle-

⁹¹ *Fővárosi Közlöny* 24 (1913) 84. (november 25.) 2899–2900.

⁹² Ekkor Lukács László volt Tisza István kormányának a pénzügyminisztere.

⁹³ *Pesti Napló* 55 (1904) 361. (december 31.) 14.

tek álltak (Erzsébet körút, Andrássy út). Ő is megszólalt a kort ellentmondásos megítélésűvé tevő telekbeépítési kérdésben, a háziurak oldalán állva, a pénzügyi szempontokat preferálva. Részt vett más, sokszor fiatalabb, jó képességű építészek (például Czigler Győző, Lajta Béla, Hönig Dezső) terveinek véleményezésében, és épületeik átadásán is felszólalt. Álláspontja mindig „építő” és elismerő jellegű volt. Szakmai nagyságát mutatja, hogy Budapest legfontosabb városrendezési kérdéseinek (például a bazilika tere, a Tőzsdepalota, a Központi Városháza elhelyezése) megvitatásában is tevékenyen közreműködött. Ezen ügyek tárgyalása alapvetően sok éven át elhúzódott. Elképzeléseinek egy része nem jutott el a megvalósulásig (például az Erzsébet sugárút), vagy ma is megoldandó probléma (például a Központi Városháza körüti oldala). Más részük realizálódott, és a városkép megszokott eleme lett. Létrejöttek olyan épületek, építészeti megoldások, melyek megvalósítását, illetve elhelyezését részben Freund indítványozta (például az új Tőzsdepalota vagy a piaristák épülete alatti átjáró). Mint láttuk, az egykorú építésztszázadalom általában számolt Freund javaslataival, és azok hatottak is a végül megvalósult városképre. Néhány fontos városrendezési kérdésben nem ismerjük a véleményét. Az Andrássy út kialakítása ügyében még nem szólalhatott fel, mert akkoriban még nem kezdődött el a közéleti pályája. Ehhez hasonlít a Nagykörút kérdése. Hozzáteszük, épületeket mind a két útvonalon tervezett. Az Andrássy út Városligetbe torkollásával kapcsolatban eddig nem találtunk általa megfogalmazott véleményt. E sugárút Alagig való meghosszabbításának megtervezésére 1907-ben bizottság alakult, ahol Freund is tag volt.⁹⁴ Azonban többet nem tudunk e bizottság munkájáról, és a meghosszabbítás soha nem történt meg. A belső körúttal kapcsolatban az Erzsébet sugárút tervezett indulási pontjáról ismertettük hozzászólásait. Azonban a Nemzeti Színház 1912-es pályázatához tudomásunk szerint nem szolt hozzá a bizottságnak, talán mert fájlalhatta volt munkaadója, Szkalnitzky Antal épületegyüttesének bontását. (Ugyanis Freund a zürichi diplomája utáni szakmai pályafutását Szkalnitzky Antal építészeti irodájában kezdte.) A Kossuth Lajos utca és Kerepesi út rendezése és kiszélesítése kapcsán sem ismerjük az álláspontját. A királyi palota bővítése kapcsán sem került elő a neve bizottsági tagként. Indult a Parlament tervpályázatán Schickedanz Alberttel társulva, de a tér kialakításáról a szakma politikai véleményét nem ismerjük. Aktív közéleti tevékenysége keretében lelkiismeretesen foglalkozott apró, hétköznapi problémákkal is. A források szerint, ha a kérdéseire nem kapott kielégítő válaszokat, újból kérdezett, vitatkozott, néha indulatba is jött: a politikusok dühétől sem félt. Közszerelése alapján azokhoz való tehetőség is párosult. Tehát Freund Vilmos építészeti tevékenysége mellett a Középipítészeti Bizottmányban való, eddig elfeledett szerepeléseivel is hozzájárult Budapest századfordulón kialakult, nagyrészt napjainkig megőrzött városképének kialakításához.

IRODALOMJEGYZÉK

- [n. n.] Az eldugott bazilika. *BH* 13 (1893) 284. (október 14.) 10.
 [n. n.] A terézvárosi előljárási palotája. *BH* 22 (1902) 105. (április 17.) 9.
 [n. n.] A piaristák rendháza. *BH* 23 (1903) 285. (október 17.) 12.
 [n. n.] Szózat a fővárosi képviselő testülethez. *ÉPIP* 1 (1877) 1. (január 7.) 13.
 [n. n.] A fővárosi középítési bizottmány. *ÉPIP* 4 (1880) 3. (január 18.) 19.
 [n. n.] A középítési bizottság ülése. *ÉPIP* 20 (1896) 12. (március 18.) 104–105.
 [n. n.] A középítési bizottság április 15-iki üléséből. *ÉPIP* 22 (1898) 16. (április 20.) 113.

⁹⁴ *Magyarország* 14 (1907) 118. (május 5.) 11.

- [n. n.] A középítési bizottság ülése 1903. évi január hó 16-án. *ÉPIP* 27 (1903) 5. (február 1.) 29.
- [n. n.] A fővárosi középítési bizottság. *ÉPIP* 29 (1905) 10. (március 5.) 88.
- [n. n.] A fővárosi középítési bizottság. *ÉPIP* 33 (1909) 47. (november 21.) 439.
- [n. n.] A budapesti utak építése és gondozása. *ÉPIP* 40 (1916) 46. (november 12.) 276.
- [n. n.] Vegyések. *Építészeti Szemle* 5 (1896) 6. (június 30.) 147.
- [n. n.] *Építészeti Szemle* 6 (1897) 9. (szeptember 30.) 222.
- [n. n.] *Építészeti Szemle* 6 (1897) 12. (december 31.) 273–275.
- [n. n.] Budapest főváros törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűlése. *Fővárosi Közlöny* 2 (1891) 51. (május 29.) 2.
- [n. n.] Nem hivatalos rész. *Fővárosi Közlöny* 2 (1891) 80. (október 7.) 2–3.
- [n. n.] Nem hivatalos rész. *Fővárosi Közlöny* 3 (1892) 17. (február 23.) 6.
- [n. n.] Jegyzőkönyv. *Fővárosi Közlöny* 9 (1898) 50. (június 21.) 6.
- [n. n.] A középítési bizottság. *Fővárosi Közlöny* 12 (1901) 27. (április 2.) 446–447.
- [n. n.] A középítési bizottság. *Fővárosi Közlöny* 13 (1902) 23. (március 21.) 411.
- [n. n.] Nem hivatalos rész. *Fővárosi Közlöny* 14 (1903) 79. (október 20.) 1294.
- [n. n.] A középítési bizottság. *Fővárosi Közlöny* 15 (1904) 20. (március 8.) 329.
- [n. n.] A középítési bizottság. *Fővárosi Közlöny* 19 (1908) 30. (április 14.) 630.
- [n. n.] A kegyes tanítórend IV. ker. telkének szabályozása ügyében Freund Vilmos fővárosi biz. tag által készített terv-vázlat. *Fővárosi Közlöny* 19 (1908) 69. (október 6.) 1453.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 22 (1911) 42. (május 23.) 1449.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 22. (1911) 99. (december 29.) 3935.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 24 (1913) 49. (június 24.) 1769–1774.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 24 (1913) 84. (november 25.) 2899–2900.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 25 (1914) 12. (február 10.) 314.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 25 (1914) 22. (március 17.) 721.
- [n. n.] A középítési bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny* 25 (1914) 42. (május 26.) 1495.
- [n. n.] Az Andrássy út meghosszabbítása. *Magyarország* 14 (1907) 118. (május 18.) 11.
- [n. n.] *Magyarország tisztii cím- és névtára* 7. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest 1888. 196.
- [n. n.] Az Újépület telke. *Magyar Újság* 6 (1897) 302. (október 31.) 5.
- [n. n.] Az új városháza. *Magyar Újság* 6 (1897) 343. (december 12.) 6.
- [n. n.] LX-dik rendes választmányi ülés. *MMÉEK* 5 (1871) 10–11. 449.
- [n. n.] Elhalálozott tagok. *MMÉEK* 61 (1927) 7–8. (február 27.) 52.
- [n. n.] A X. ker. új izraelita temető árkád-sírhajainak pályázata. *MP* 1 (1903) 12. (december) 13–16.
- [n. n.] A tőzsde új épülete. *Pesti Napló* 44 (1893) 130. (május 7.) 11.
- [n. n.] Huszmillió kövezés. *Pesti Napló* 55 (1904) 361. (december 31.) 14.
- [n. n.] Az új Tőzsdepalota kérdése. *PH* 15 (1893) 124. (május 6.) 10.
- [n. n.] A Hunyadi téri és Hold utcai vásárcsarnokok. *PH* 16 (1894) 192. (július 11.) 2–3.
- [n. n.] A Károly kaszárnya mint városház. *PH* 19 (1897) 314. (november 13.) 4.
- [n. n.] A középítési bizottság. *PH* 26 (1904) 65. (március 5.) 8.
- [n. n.] A középítési bizottság. *PH* 26 (1904) 271. (október 1.) 3.
- [n. n.] Iskolamegnyitás. *PH* 26 (1904) 289. (október 19.) 16.
- [n. n.] Hova jöjjön a piaristák rendháza. *PH* 27 (1905) 359. (december 30.) 7.
- [n. n.] A Tabán szabályozása. *PH* 34 (1912) 47. (február 24.) 6–7.

Baldavári 2015

Baldavári Eszter: Kőrössy Albert Kálmán. A szecessziók mestere. In: *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. TERC, Budapest 2015. 339–340.

Császár 1975

Császár László: Százéves ház a százéves mellett. *Műemlékvédelem* 19 (1975) 3. 174.

Farbakyné Deklava 2017

Farbakyné Deklava Lilla: *Schulek Frigyes*. Holnap Kiadó, Budapest 2017.

- Gábor 2009 Gábor Eszter: Kolbenheyer Ferenc építész. In: *Művészettörténeti Értesítő* (2009) 184.
- Hegedűs 2016 Hegedűs András: A templom eltolásának terve. In: Hegedűs András (szerk.): *Az idők tanúja. A Pesti Nagyboldogasszony-templom története*. Budapest 2016. 65–67.
- Horváth 1996 Horváth J. András: Az egyesített főváros építésrendészeti tevékenysége és ügyiratai az 1870-es években. *Levéltári Szemle* 46 (1996) 2. 5–7.
- Jeney 2018 Jeney András: Freund Vilmos az Andrassy úti neoreneszánsz mestere. In: Rozsnyai József (szerk.): *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. TERC, Budapest 2018. 10–35.
- Karácsony 2018 Karácsony Rita: Hültl Dezső, az első építészdoktor. In: Rozsnyai József (szerk.): *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. TERC, Budapest 2018. 173.
- Kemény 2005 Kemény Mária: *A Szent István-bazilika. Egy templomépítés története*. TERC, Budapest 2005.
- Kerekes 2015 Kerekes Margit: Böhm Henrik és Hegedűs Ármin. A szecessziótól a neobarokkon át az art décoig. In: Rozsnyai József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner nyomában*. TERC, Budapest 2015. 297–298.
- Kozári 1995 Kozári Mónika: Budapest a békeidőkben. Fővárosi ügyek az 1880-as évek második felében. In: *Budapesti Negyed* 9 (1995) 3. <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00008/kozari.htm>. (Utolsó megtekintés: 2019. 11. 15.)
- Körner 2015 Körner Zsuzsa: *A budapesti bérházépítés aranykora*. Ingtalanfejlesztői Kerekasztal Egyesület, Budapest 2015.
- Középítési 1875 *A Középítési Bizottmány jelentése az egyesült fővárosi törvényhatóság megalakulása óta kifejtett tevékenységéről és működése nevezetesebb mozzanatairól*. Rudnyánszky Könyvnyomda, Budapest 1875.
- Moravánszky 1998 Moravánszky Ákos: *Versengő látomások*. TERC, Budapest 1998.
- Preisich 2004 Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története*. TERC, Budapest 2004.
- Prohászka 1998 Prohászka László: *Duna-korzó*. Városháza, Budapest 1998.
- Rosch 2005 Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*. Enciklopédia Kiadó, Budapest 2005.
- Siklóssy 1931 Siklóssy László: *Hogyan épült Budapest? A Fővárosi Közmunkák Tanácsának története*. Budapest 1931. Reprint kiadás, Építésügyi Tájékoztató Központ, Budapest 2004.
- Szabályrendelet 1890 Szabályrendelet Budapest fővárosának az 1872 : XXXVI. törvénycikk folytán alkotott szervezéséről III. rész. In: *Budapest főváros törvényhatósága által alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások gyűjteménye* 4. Budapest 1890. 82.

<http://budenznet.sulinet.hu/> (Utolsó megtekintés: 2019. 11. 30.)

RÖVIDÍTÉSEK

- BH *Budapesti Hírlap*
 ÉPIP *Építési Ipar, Építő Ipar – Építő Művészet*
 MMÉEK *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*
 MP *Magyar Pályázatok, Magyar Pályázatok–Magyar Építőművészet*
 PH *Pesti Hírlap*

The Work by Vilmos Freund in the Metropolitan Commission of Public Architecture

An Unresearched Chapter of the Work of an Architect Born 175 Years Ago

SUMMARY

Vilmos Freund (1846–1920) was a prominent Hungarian architect who lived during the period of the Austro-Hungarian Empire. He was a student of Gottfried Semper. The majority of the buildings by Freund were built in Budapest. His most preferred style was the Italian Neo-Renaissance. From about 1891 he had an architectural political carrier too. After 1900 he radically reduced the number of his designing work. This study is written about his work in the Metropolitan Commission of Public Architecture (Fővárosi Középítési Bizottmány). His speeches in this commission survived until today as word-by-word recordings published in the old bulletins. The first chapter deals with his speeches in relation to practical, technological affairs for example the paving of the roads of Budapest. He reported his opinion of the designs by other architects, this is the topic of the second chapter. Finally, we can read about his speeches about the great city planning actions. It is interesting that several buildings of Budapest were constructed because he and a few of his colleges initiated them.

KEYWORDS

Vilmos Freund, Andrassy Avenue, Erzsébet Avenue, Metropolitan Commission of Public Architecture, Gellért Hill, historicism, Central City Hall, Saint Stephen's Basilica, Exchange Palace, Church pushing

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

